

Dende o Río de la Plata para o Val Miñor: Escolas que foron fachos de luz.

Antón Costa Rico.

Xosé M. Malheiro.

Os emigrantes que embarcaron nos portos galegos espallándose polo continente americano durante máis de dous séculos fixérono para solventar, no plano individual, carencias de diverso tipo que aquí non podían satisfacer. E esa corrente migratoria que padeceu Galicia no seu conxunto durante máis de dous séculos tivo unha serie de consecuencias. Algunhas negativas, como a ausencia dun potencial humano imprescindible para afrontar o proceso de modernización, de vital urxencia naqueles anos; outras positivas, como veremos de contado.

Afortunadamente, unha parte daqueles emigrados logrou, co paso do tempo, adaptarse ó novo contexto. E gozando dunha certa visión de perspectiva respecto da situación deixada na aldea, unha maioría dese colectivo, lonxe de, como dicía Blanco Amor, "dedicarse a la romántica tarea de acumular pesos", tratou de aproveitar a prosperidade individual, tamén, para promover o desenvolvemento económico, cultural e político de Galicia a través da creación de asociacións de residentes identificados polas súas raíces locais. Comezaron a proliferar a principios do século XX, de xeito sorprendente, decenas de sociedades que perseguían a protección dos seus afiliados no contorno da emigración, e tamén a transformación cívica e cultural nos seus concellos e comarcas de orixe. Foi un fenómeno exemplar de asociacionismo dentro da emigración no que así mesmo participaron, nun similar proceso, emigrantes doutras Comunidades hispanas, en particular os procedentes das terras que forman a cornixa cantábrica¹.

Neste sentido, o movemento societario significou un instrumento eficaz para a provisión de recursos materiais, canle de remesas económicas e promoción de iniciativas novidasas de cara ó seu transvasamento a Galicia. Gracias ó seu aporte material e intelectual, sobre todo nas primeiras décadas do século XX, este país asistiu a un significativo pulo aínda non suficientemente estudiado.

En liñas xerais, as sociedades de emigrantes perseguían diversas melloras nas súas respectivas parroquias ou concellos. Fixérono, sobre todo, a través da educación e do desenvolvemento agrario, industrial e comercial. Os seus promotores entendían que era necesario organizar de xeito racional a explotación das riquezas e potencialidades de Galicia mediante coñecementos técnicos e tamén científicos. Tanto no campo como nas vilas e cidades.

Promoveron unha formación axeitada ó contorno rural, para o que era preciso organizar viveiros, campos de experimentación e hortas escolares nos centros de ensino que paseniño foron agromando ó longo da xeografía galega; ou potenciar emprendedores no eido comercial e industrial mediante unha formación eficaz, capaz de afastar a imaxe dun campo ermo, onde sobrevivían a duras penas viúvas e orfos de vivos, como ben retratou Castelaio no seu momento.

Todo isto era indispensable para transformar e elevar o nivel de vida dun país que, malia o

¹ CASTILLO SAGREDO, B.: El aporte de los indianos a la instrucción pública, a la beneficencia y al progreso general de España y su historia hecha en "La Prensa" de Buenos Aires, Oviedo. 1926. Castillo indicaba naquel momento que os emigrantes en América tiñan creado preto de 800 escolas, sós ou en colaboración, administradas por eles ou entregadas ós concellos logo da súa creación e dotación, co seguinte reparto: Asturias, 265; Galicia, 283; Santander, 85; País Vasco, 50; Burgos, 30; Soria, 11.

inicio do século XX, permanecía ancorado ó Antigo Réxime en moitas das súas manifestacións. Unha delas era o ensino primario, completamente esquecido polas instancias administrativas. Basten algúns testemuños para confirmar este feito:

Sobre o nivel medio de instrucción no rural galego a finais do século XIX, Valentín LAMAS CARVAJAL denunciaba o seguinte no *Heraldo Gallego* de Ourense:

Cual es el estado actual de la instrucción primaria en nuestra provincia, manifiéstalo con desconsoladora elocuencia la estadística de los que saben y no saben leer y escribir. En la época de quintas apenas hay mozo que se encuentre en condiciones de firmar su filiación, y los que a tal cosa se arriesgan hácenlo pausadamente y en letra casi ininteligible. [...] evidenciando asimismo la existencia en cada población rural de un hombre o una mujer que, más adelantados que sus vecinos, hacen de estos conocimientos rudimentarios una industria que les proporciona un modesto salario, y se dedican a escribir las cartas que las sencillas gentes del pueblo envían al ausente esposo que emigró a Buenos Aires en busca de trabajo, o al amante hijo que la ley arrebató del hogar paterno para exponer su vida en los azares y rudas fatigas de la guerra.²

Celestino Buján, profesor da Escola Normal de Maestros de Santiago, proclamaba no Congreso Regional Pedagógico en Pontevedra no ano 1887:

Allí donde vean la peor casucha, tal vez al lado del cementerio, indigna por su aspecto de que en ella ondee la bandera nacional; sin más luz que la que penetre por la mezquina puerta de la entrada, y sin más ventilación que la que naturalmente se establece por las grietas de sus paredes y los intersticios de las tejas; el pavimento de tierra humedecida, y las paredes sucias y ahumadas... esa casucha será la escuela pública. [...] Y si nos encaminamos a la villa, a la ciudad, y tratamos de buscar en ella la escuela, apartemos también la vista de toda casa de aspecto medianamente agradable, introduzcámonos, eso sí, en callejuelas que parece no tienen salida, busquemos la casa que nos parezca más mala aunque el municipio cueste caro, busquemos, si allí no lo hay, un convento ruinoso, lóbrego, y entonces encontraremos... lo que llaman escuela pública.³

Outro apunte, esta vez entrado xa o século XX, achéganos un colaborador que asinaba JOSEFO. Publicábao en 1909, no boletín Fomento de la Instrucción Gallega da Sociedade de Instrucción Pro Escuelas en Bandeira, fundada por emigrantes das terras de Trasdeza:

¿Quién no recuerda la educación que ha recibido en la escuela del Estado, situada en la parroquia ó ayuntamiento donde ha pasado los primeros años de su niñez?

Todos tenemos presentes aquellos martirios de nuestra inteligencia y aquella esclavitud de nuestra voluntad.

Un maestro, la mayor parte de las veces inculto, pero siempre tirano para los niños; una enseñanza adquirida a golpes de palmeta, azotes y cachetes y una rutina pesada y cansadora de

² LAMAS CARVAJAL, V.: "La Instrucción Primaria en la provincia de Orense". *El Heraldo Gallego*. Ourense, 15 de febreiro de 1889, p.46.

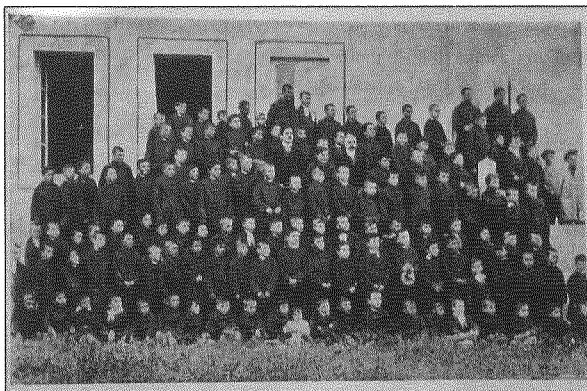
³ PORTO UCHA, A.: *La Institución Libre de Enseñanza en Galicia*. Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1986, p. 169.

rezos y versiones de catecismo. Esta es toda la instrucción que hemos recibido: gramática y sus explicaciones, geografía, aritmética, historia; conocimientos los más superficiales de estas ramas del saber, necesarios a todo individuo; nada, absolutamente nada; todas esas cosas son superfluas allá, en nuestras escuelas, y aprenderlas es perder el tiempo. Basta saber leer y escribir mal, y saber que existen cuatro operaciones fundamentales de contabilidad, porque conocerlas practicamente es muy difícil. ¡He ahí toda la instrucción de nuestras escuelas! ¡He ahí también todo el saber educativo de nuestros maestros!.⁴

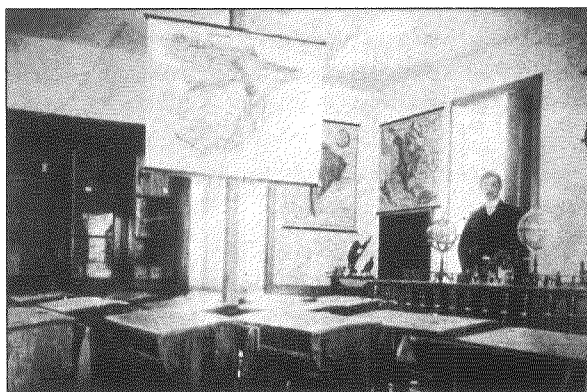
Entre as súas aspiracións estaba, por un lado, a de crear correntes de opinión utilizando a prensa como medio de difusión, tanto en América como en Galicia; por outro, a de apoiar ás organizacións agrarias e políticas de signo progresista que clamaban polas necesarias reformas estruturais; ademais, crear centros educativos como os que promoveron as sociedades de instrución do Val Miñor na Ramallosa e Morgadán, onde coidaron tres aspectos fundamentais: a arquitectura, levantando edificios escolares adaptados ás esixencias das correntes pedagóxicas da época, que reclamaban espazos escolares amplos, ben iluminados, confortables; a capacidade docente dos seus mestres, esixindo profesionais titulados e solventes; e a calidade da formación a impartir, dotando ós seus centros de moderno e variado material didáctico e científico, como veremos.

Implantouse, ademais, un sistema de ensino laico, ou cando menos neutral, fundamentado na práctica, porque nos idearios das escolas miñoranas latía con forza o pensamento da vangarda pedagóxica de entreséculos: "El plan de enseñanza debe concebirse de manera que prepare las inteligencias infantiles a la recepción de los conocimientos científicos y culturales necesarios en la vida moderna, y a la práctica del bien en todas sus formas, sin ocupar su atención con cuestiones dogmáticas, sectarias o de doctrinarismo", dictaban os Estatutos da *Unión Hijos de Morgadanes Residentes en el Plata*.

Aspectos como a doutrina laicista defendida por Ferrer Guardia na súa Escola Moderna; o modelo de educación integrada na natureza que proclamaba Fröebel; a influencia dunha das

Grupo de alumnos das Escolas Pro-Val. (*Vida Gallega*)

Interior da aula de ampliación das Escolas Pro-Val. (*Vida Gallega*)

⁴ JOSEFO: "Una opinión". *Fomento de la Instrucción Gallega*. nº 8. 30 de marzo de 1909, p. 4.

correntes máis vangardistas do panorama educativo como era a *Institución Libre de Enseñanza (ILE)*, de Giner de los Ríos -onde Ares de Parga recadou unha parte importante da súa bagaxe pedagóxica-; ou, en fin, o combate ás oligarquías caciquís mediante a educación como medio para superar a miseria, que promovía Joaquín Costa, viñan sendo os piares sobre os que se cimentaba o modelo educativo.

AS SOCIEDADES E AS SÚAS ESCOLAS

Se ben os miñoranos non foron os primeiros -en 1903 nace a sociedade de instrucción *Alianza Aresana* formada por residentes do municipio de Ares- cóntanse entre os pioneiros en fundar unha agrupación con fins educativos e culturais na terra de orixe: a *Unión Hispanoamericana Pro Valle Miñor*, que co tempo significou un referente para moitas outras sociedades de emigrantes que a principios do século XX decidiron afanarse na promoción do ensino primario⁵.

Das tres entidades que aquí se mencionan, *Unión Hijos de Morgadanes Residentes en el Plata* fundou un colexio nesa parroquia de orixe, e *Unión Hispanoamericana Pro Valle Miñor* edificaría varias instalacións educativas entre Baiona e Ramallosa. *Hijos de Vincios Unidos*, da que a penas temos datos que documenten a súa traxectoria, parece encamiñar as súas actividades á protección e mutualismo dos seus asociados no contorno de Bos Aires. Comezamos pola obra dos residentes de Morgadán.

UNIÓN HIJOS DE MORGADANES RESIDENTES EN EL PLATA

Fúndase en 1918 en Montevideo, repartindo os seus recursos entre o mutualismo - "Protección mutua a todos los asociados y a los oriundos de Morgadanes que arriben al Plata, creación en Montevideo y Buenos Aires de asilos para recoger los hijos de Morgadanes que por sus condiciones físicas y pecuniarias no puedan continuar siendo elementos de trabajo"⁶ -, a promoción do ensino primario -"Instalación y sostenimiento en Morgadanes de una escuela que prepare eficientemente los elementos que se dirijan al Plata. La enseñanza será completamente gratuita y se regirá por los preceptos más modernos de la pedagogía"⁷ - e outros de carácter comunitario, como "la conservación del cementerio civil construído en Morgadanes por los oriundos de esa localidad residentes en el Plata"⁸. Máis tarde crearía unha delegación en Bos Aires.

En 1923, cinco anos depois da súa fundación, a sociedade inaugura o edificio escolar, que consta de varias aulas e vivenda para o profesor, e comeza a funcionar contratándose ó mestre superior Antonio Vidal Castro. Funcionou sen interrupción ata o ano 1933, cunha matrícula de 40-50 nenos que recibían unha educación laica e gratuíta. O Concello de Gondomar subvencionaba o proxecto coa cantidade de 100 pta. anuais nos seus inicios, cantidade que foi aumentando paulatinamente ata chegar a 600 no ano 1951.

O proxecto escolar dos emigrantes de Morgadán no Uruguai gozou dun amplo respaldo,

⁵ Bieito ALONSO, escribindo sobre os inicios da sociedade de instrucción Hijos de Silleda indica: "querían unha sociedade 'distinta', na que, ademais da festa do patrón, da empanada e do viño, houbera grande preocupación pola cultura e pola escola. Cumpría organizar toda unha rede educativa, polo concello adiante, con varias escolas ben dotadas de material e cunha inspección eficaz. ¡Un novo tipo de escola! Como aquela que estaban a piques de inaugurar os da "Unión Hispanoamericana pro Valle Miñor", asesorados por Ignacio Ares de Parga, un ourensán discípulo de Giner de los Ríos. Vid ALONSO FERNÁNDEZ: *Antón Alonso Ríos. Crónica dunha fidelidade*. Laivento, Santiago de Compostela, 1994, p. 22.

⁶ UNIÓN HIJOS DE MORGADANES RESIDENTES EN EL PLATA: Estatutos. Montevideo, 1924, p. 3

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

tanto entre os residentes na capital do Prata⁹ como entre as instancias administrativas, uruguaias ou galegas, coas que os miñoranos mantiveron relacións¹⁰; ou entre os seus directos beneficiarios, os veciños da parroquia. Gracias ó apoio popular a sociedade decidiu, en 1933, ampliar os cometidos para os que fora creada, tratando de "levantar un pabellón" que proporcionase auxilio ós anciáns necesitados do municipio. Nunca chegaría a facerse realidade: a complicada situación da economía mundial por aqueles anos, consecuencia da crise de 1929, case obriga a pechar as portas da propia escola por mor das dificultades que atopaban os 'americanos' para remitir os fondos cos que afrontar os gastos da instalación escolar. Non era o momento, por tanto, para iniciar novos proxectos.

Malia a crise, a escola de Morgadáns seguiu a súa traxectoria como centro educativo. En 1951, un informe municipal indicaba que "el edificio lo posee actualmente el

Ayuntamiento en concepto de inquilino para local escuela y habitación del maestro"¹¹. Actualmente, o edificio segue a prestar servicio como centro de ensino ós escolares de Morgadáns, baixo a denominación de "Colexio Rural Agrupado Antía Cal".

Alumnos practicando a agricultura nos campos de experimentación das Escolas Pro-Val. (Vida Gallega)

Alumnos de 2º das Escolas Pro-Val. (Vida Gallega)

UNIÓN HISPANO-AMERICANA PRO VALLE MIÑOR

En 1903 reuníronse os miñoranos Manuel L. Lemos, Eduardo Lemos e Francisco Cano Rivas, a fin de constituír un grupo que aglutinara ós residentes do Val Miñor na Argentina. Nun principio, estaba formado por un pequeno grupo prorrepblicano, descontento coa monarquía borbónica, acabando por constituírse nunha activa sociedade promotora da educación e a cultura¹² no concello de orixe. O día cinco de xaneiro constituíuse formalmente como a Asociación "Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor", coa finalidade de crear unha Escola Práctica de Artes e

⁹ Manuel Campos, "coterráneo, admirador y entusiasta de la obra que los hijos de este pueblo aquí residentes vienen realizando con el mayor entusiasmo y patriotismo", doa dúas medallas de ouro e unha de prata "para que sean distribuidas en un primeiro, segundo y tercer premio a los alumnos más sobresalientes en los exámenes a realizarse este año en la escuela".

¹⁰ O Secretario da Xunta provincial de Instrucción indicaba en 1933 "que se signifique a la Unión de Hijos de Morgadanes el agrado con que se ve la labor que realizan a favor de la enseñanza".

¹¹ CONCELO DE GONDOMAR. Oficio nº 532 dirixido ó Gobernador Civil de Pontevedra. 25 de maio de 1951.

¹² "Acercamiento Hispano-Argentino". *Correo de Galicia*. 6 de novembro de 1921. p. 1.

Oficios, unha sección de agricultura e clases de educación primaria.

En marzo de 1907 solicítase ó Goberno español a gratuidade do terreo onde se pretende construír o edificio. A idea inicial, que nace entre a colonia miñorana da capital arxentina, non tarda en atopar resposta, tamén, entre os residentes do Val no veciño Uruguai. A recén creada asociación nomea a tres comisionados, "los señores Domingo Couto, Casimiro Agrelo y Eugenio Costas, para que se trasladen a Montevideo y organicen allí los numerosos miñoranos, y que se asocien de acuerdo con la Sociedad constituída en Buenos Aires". O 17 de decembro dese mesmo ano celebrouse unha asemblea xeral presidida por D. Manuel A. Salgueiro na que se acorda iniciar unha subscripción extraordinaria para poder concluír, no menor prazo de tempo, o proxecto escolar.

Ó finalizar o ano 1906 dispúñase xa dun capital que rondaba os 10.000 pesos arxentinos¹³. Por fin, na primavera de 1909 abríanse as súas portas a escola cunha matrícula de 180 nenos varóns, atendidos en réxime de ensinanza graduada por un equipo de profesores dirixidos polo tamén profesor Eladio Ferreiro Otero ata 1923, ano no que, debido a disensións co Consello de Administración, abandonaba o centro¹⁴.

O seguinte parágrafo, extraído dunha nota informativa do semanario *Correo de Galicia* de Bos Aires, expresa de xeito elocuente o ideario de *La Unión*:

"Fundar en España escuelas; montarlas sobre las reglas y preceptos de la moderna pedagogía; suministrarles el utillaje técnico necesario, colocándolos a la misma altura que los establecimientos mejores de educación; ajustar el plan de estudios al concepto más amplio y racional; identificar la salud del espíritu con la salud del cuerpo, haciendo honor al clásico y sabio aforismo; y realizar esta obra magnánima con el aporte de todos los que viven en este país de excepcional y generosa amplitud; el óbolo del rico y el del modesto paria que lucha encarnizado por la vida... ¿no es enunciarlo así, someramente, rendir un homenaje a los compatriotas que han logrado salvar los obstáculos, sortear los reveses y aunar voluntades para que la magnífica iniciativa fuera realidad?"¹⁵

Estamos, sen dúbida, diante dunha moi rica experiencia pedagóxica, metodicamente reflexionada e posta en práctica; unha experiencia que, a través do papel orientador de Ignacio Ares de Parga, como veremos brevemente nas seguintes páxinas, chega a nós como un crisol entre as propostas institucionalistas e as realizacións da escola arxentina. A súa praxe, materializada no centro Pro Val, sustentou unha das mellores plasmacións das escolas creadas polos emigrantes en Galicia.

A ESCOLA 'AMERICANA' DO VAL MIÑOR

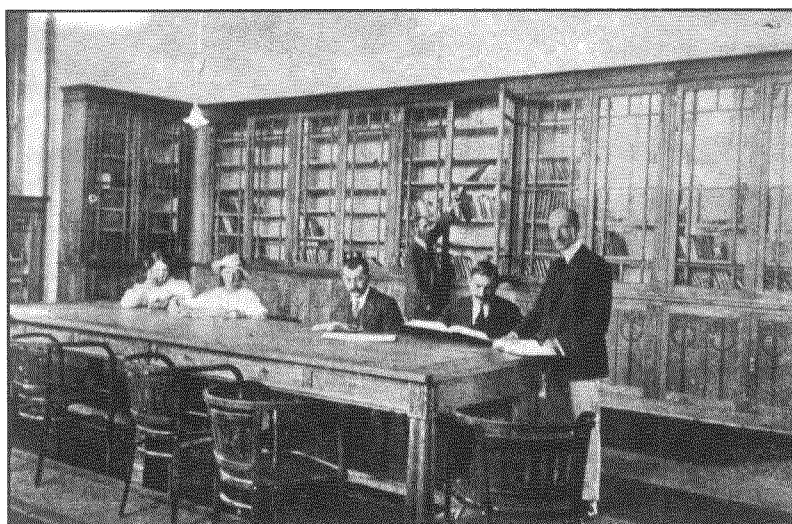
Dende os comezos ponse en marcha un plano metódico de organización escolar, no que se

¹³ *ibidem*.

¹⁴ O semanario *Correo de Galicia* publica o 6 de abril de 1924 unha carta asinada por unha comisión de veciños do Val Miñor que, entre outras cousas, indica: "con motivo de la injustificada exoneración del director de escuelas que en el Valle sostiene la institución cuyo nombre encabeza estas líneas, cargo que desempeñaba dende la fundación de las mismas (en 1909) con general aplauso, se produjo entre todos los miñoranos un movimiento de indignación y de protesta que cristalizó en varias instancias dirigidas a la Comisión Directiva, suscritas por los socios de la institución, padres de familia, asociación de maestros nacionales del partido y asociación de exalumnos". Vid *Correo de Galicia*, 6 de abril de 1924, p. 6.

¹⁵ "Una institución ejemplar. La obra de la Unión H. A. Valle Miñor". *Correo de Galicia*. Buenos Aires, n° 682, 4 de maio de 1919, p. 1.

impartían, ademais das materias de instrucción primaria. e n s i n a n z a s comerciais, de física e química con aplicación á industria e á agricultura, e de xeografía de España e da República Arxentina "con lo que los jóvenes ya podrían ir por el mundo del progreso y de la

Detalle da Biblioteca das Escolas. (Vida Gallega)

civilización, seguros de poder luchar por la vida con decencia", como indicaban as palabras pronunciadas polo presidente do Consello de Administración no acto de inauguración do Centro.

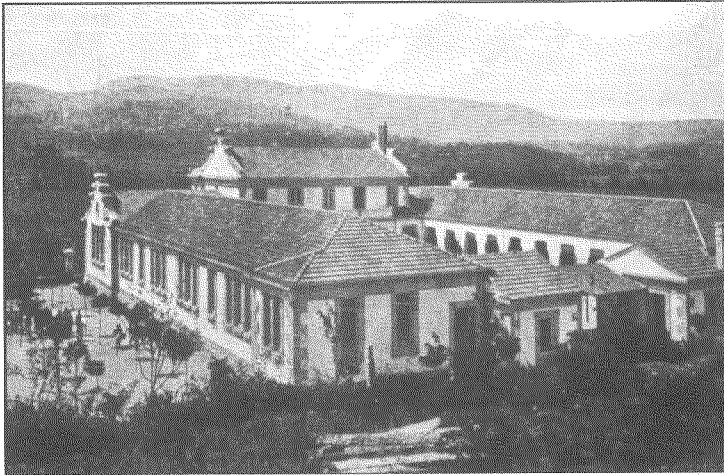
A sociedade expándese ó tempo que o fai a matrícula do Centro. En 1912 foi adquirido un terreo de máis de 10.000 m², entre A Ramallosa e Gondomar, con capacidade para varios centos de alumnos, oito aulas, biblioteca, sala de xuntas, museo, sala de material didáctico, enfermería, ximnasio, cociña, comedor, duchas, espaciao para talleres e gabinete, así como unha sala de exposicións e de información sobre a Arxentina e "anejados, una cancha de juegos al aire libre y un terreno para las experimentaciones agrícolas"¹⁶. Na súa fronte lucían as bandeiras arxentina, uruguaia e española, e máis tarde tamén a galega, mentres nos terreos circundantes preparábanse xardíns, arboredas e campos deportivos.

A partir de 1920 incorpórase a matrícula de alumnas, en número de 200, que recibían clase nunha instalación independente. "La falta de cultura y de instrucción significa inconsciencia, y la inconsciencia es campo propicio para el desarrollo del microbio de la inmoralidad social, política y administrativa"¹⁷, proclama Manuel Losada no seu discurso de inauguración da escola de nenas.

O centro realiza continuos e abundantes investimentos en material para atender as diferentes necesidades dos cativos. Xa non só no eido educativo, como veremos, senón tamén no inmediatamente asistencial: a nutrida nómina de socios -que en 1923 chega ós dous milleiros- afronta os gastos relacionados coas necesidades de manutención, roupa e calzado dos nenos pobres; para os que tamén establece un pequeno internado. Ademais, cómpre salientar o extraordinario equipamento pedagóxico e científico: aparatos e instrumental de física e química, gabinete e museo de historia natural, máquina de proxección, imprenta para o taller iniciado en 1921, instrumental para o taller de zapatería, para o grupo de exploradores, para o campo de experimentación agrícola, para os talleres de fotografía e mecanografía e mesmo para os exercicios ximnásticos ou a instalación de talleres electromecánicos, "construidos, montados y sostenidos por la comisión uruguaya que tan entusiasta

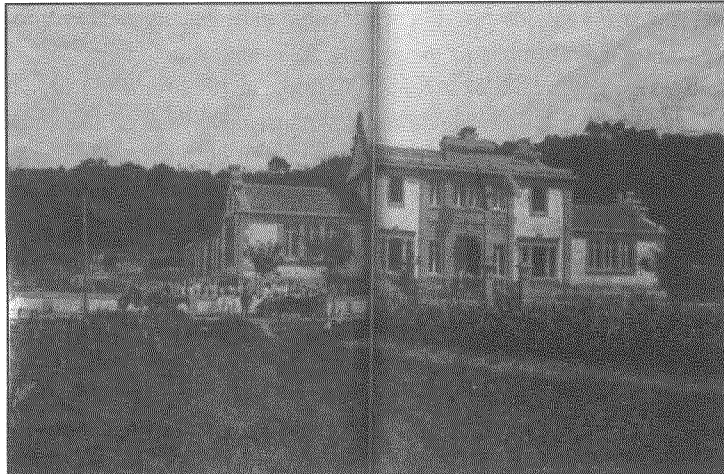
¹⁶ Acercamiento Hispano-Argentino". *Correo de Galicia*. Buenos Aires. 6 de novembro de 1921, p. 1.

¹⁷ "Unión H. A. Valle Miñor. Ecos de la inauguración de la escuela de niñas". *Correo de Galicia*. Buenos Aires, nº 689, 18 de maio de 1919, p. 2.

Vista xeral da Escola tomada desde a extensa cancha construída para exercicios deportivos que ocupa un gran espacio de terreo entre o edificio e o bosque.

(Vida Gallega)

Precioso inmueble con todos os adiantos da arquitectura moderna, construído por subscripción entre socios da Unión Hispano-Americana.

(Vida Gallega)

y eficazmente secunda la tarea de dicha institución"¹⁸. A biblioteca do Centro chega ós 5.000 libros en 1928. Moitos son mercados en Galicia; moitos outros son enviados dende Bos Aires.

A propia sociedade edita unha publicación mensual, o Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor, onde se informa ós asociados de entrambos lados do Atlántico acerca do proxecto pedagóxico e os aspectos organizativos do Centro, que aparece como un medio de rexeneración e de modernización social; un centro de instrucción popular e de iniciación profesional a unha serie de oficios e de técnicas comerciais. Unha oportunidade de formación e cultura igualmente válida para os que se quedaban en Galicia como para os que deci-

dían inclinarse pola alternativa migratoria.

O seu director, o citado Eladio Ferreiro, facendo mención ás indicacións recibidas de Ignacio Ares de Parga, sinalaba que había que realizar unha "escuela moderna, esencialmente educativa, donde se desenvuelvan las fuerzas físicas, intelectuales y morales del individuo, por medio de procedimientos racionales, prácticos e intuitivos".

A escola dos emigrados miñoranos rexíase por un plano de estudos inspirado nos programas arxentinos que, segundo Ferreiro, "revelan ser el resultado de una excelente labor pedagógica,

¹⁸ "Unión H. A. Valle Miñor. La comisión uruguaya". *Correo de Galicia*. Buenos Aires, nº 683, 11 de maio de 1919, p. 1. O número 803 dese semanario recolle, nunha nota, entre outras a noticia de que "la Comisión de exalumnos organizó una suscripción para comprar una máquina de coser y regalársela a la escuela de niñas".

satisfaciendo a mi juicio todas las exigencias de la nueva escuela". Este programa abrangía materias para os graos elemental, medio e superior de ensinanza primaria. Así como outras de ampliación entre as que se atopaban a contabilidade comercial, xeografía e historia argentina, álgebra e trigonometría, ciencias físico-naturais, historia de España..., ademais de clases extraordinarias de lingua francesa, agricultura, debuxo e música.

O alumnado clasificábase en grupos homoxéneos de 30-40 rapaces por profesor, nun modelo de organización escolar graduado e cíclico. Esta clasificación establecíase mediante unha proba inicial, sendo logo os informes dos profesores sen exames os que aconsellaban a mobilidade intergraos.

O claustro de profesores elaboraba planos de traballo anuais para levar a cabo con cada curso e grao, desenvolvendo unha metodoloxía práctica e intuitiva. Os alumnos e alumnas aprendían a "observar, pensar y juzgar los objetos" por medio de razoamentos e métodos lóxicos "siendo así lo que se aprende -escribía Eladio Ferreiro- producto intelectual de la elaboración de su espíritu". Sempre que era posible, aplicábase unha alternancia entre o labor intelectual e o físico, o exercicio muscular, o recreo e o aire libre. Tal e como escribía en 1914, e traducimos, fúxese das leccións rutineiras de memoria, dos traballos impostos, dos aparatosos exames finais e dos procedementos abstractos e verbalistas.

Tratábase de impartir un ensino racional, fundamentado na práctica, de xeito harmónico e progresivo, integrando os saberes de maneira natural; habituando ós educandos a pensar, descubrir, investigar e traballar por eles mesmos; ensinándolles a estudar antes de que encomenden lección ningunha á memoria. Por ese motivo, nos primeiros graos non hai libros de texto, predomina a ensinanza oral e obxectiva e o estudo de feitos particulares e concretos. Os docentes observaban, segundo Ferreiro,

“as aptitudes ou disposicións de cada neno, facendo as explicacións claras e precisas, empregando toda caste de procedementos intuitivos, servindo de material para as leccións o corpo humano, os animais, as plantas, os minerais, os montes, os prados, os mares, os ríos, os regatos, o ceo, as nubes, a choiva, o sol, a lúa, as estrelas, o pobo, as aldeas, a sociedade, os oficios, os inventos, as fábricas, as medidas, as moedas, a natureza toda e as súas maravillosas alteracións, para que a ensinanza resulte amena, interesante, variada, facendo que os nenos comprobren sempre que sexa posible os coñecementos adquiridos, manipulando aparatos, medindo lonxitudes, achando áreas, trazando mapas, construíndo figuras xeométricas, facendo preparacións microscópicas e experimentos físicos e químicos, trazando itinerarios, asimilando por medio de exemplos prácticos os preceptos de civismo moral e hixiene, preparando cortes de vexetais, traballos caligráficos, redactando cartas familiares e comerciais así como traballos literarios coas súas impresións sobre asuntos previamente presentados, resumos de explicacións e excursións, formando vocabularios, levantando planos, manexando o compás, formando herbarios e coleccións de insectos e minerais, desecando aves e mamíferos, tomando esbozos, etc”.¹⁹

Nas escolas da *Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor* desenvolvíase unha ensinanza intuitiva e práctica, na que sobranceaba a comprobación empírica de canto se ensinaba: as saídas e excursións, os prezos e as cotizacións bolsistas para a aprendizaxe das matemáticas; o cálculo da superfi-

¹⁹ Informe anual del Director de la 'Escuela Americana', D. Eladio Ferreiro, correspondiente al año escolar de 1913". *Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor*, nº 53, febreiro de 1914, p. 9.

cie de terreos e o deseño de planos de construción para a formación aritmética; diferentes documentos, facturas para a lectura, a reflexión e o debate críticos sobre os máis variados aspectos.

As distintas memorias elaboradas por Eladio Ferreiro achégannos con pormenor a cuestións como os exames, a vida administrativa burocrática, os medios de fomento da asistencia escolar, a actuación e formación do profesorado e do equipo directivo, a educación da muller, a educación física e musical, o lugar dos traballos manuais, a educación moral e cívica, a educación relixiosa -onde se combina a educación católica coa inculcación da tolerancia e a liberación de fanatismos e dogmatismos-, as relacións cos pais e co contorno, entre outros motivos de non menor interese.

Trátase dunha experiencia pedagóxica na que, en palabras do citado pedagogo Ignacio Ares de Parga, se apostaba "pola liberdade racional, o estudio da Natureza, o culto á verdade, ó ben, ó traballo, á xustiza e á espontánea e natural manifestación do pensamento".

IGNACIO ARES DE PARGA

Nace en Ourense o 31 de xullo de 1865 no seo dunha distinguida familia. Realiza estudos de bacharelato e maxisterio naquela cidade, e continúa estudos universitarios en Madrid, circunstancia que lle proporciona entrar en contacto coa Institución Libre de Enseñanza, e mesmo con Giner de los Ríos.

Trasládase, pouco despois, a Bos Aires, en 1885, contratado xunto con outros profesores como docente na prestixiosa Academia Británica. Na capital porteña desprega unha intensa actividade académica e social. No eido educativo incorpórase ó maxisterio bonaerense, desempeñando postos de dirección escolar, promovendo campañas alfabetizadoras entre as que cabe salientar o plano de ensinanza para emigrantes da Casa de Galicia, emprendendo a creación de escolas nocturnas para obreiros, e mantendo un contacto constante e fructífero coa sociedade *Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor* a través da Comisión Directiva en Bos Aires, ou da Dirección escolar en Gondomar, contribuíndo á preparación dos programas pedagóxicos dos centros sostidos no Val Miñor pola mencionada sociedade.

Outra faceta dentro da súa actividade pedagóxica, malia non ser abundante, atópase na publicación de varios traballos, artigos para a prensa -colabora na revista *Acción Gallega*, revista da primeira Casa de Galicia, na revista *España*, portavoz da *Asociación Patriótica*²⁰, ou ocasionalmente no semanario *Correo de Galicia*, que funda e dirixe J.R. Lence-, e na dirección, entre 1911 e 1915, do *Boletín* da sociedade²¹.

No eido social e político contribúe, como republicano, a fundar o Centro Republicano Español, en 1904, mentres mantén correspondencia con personalidades como Salmerón, A.

²⁰ Fundada por Antonio Atienza, que resultará clave para entender a nova visión -logo dos acontecementos de 1898- que da península se teña en América, e da nova visión que se vai ter en América da cultura hispana, e que vai levar, na segunda década do século XX, á apertura de influíntes sectores académicos americanos á cultura e a ciencia da península.

²¹ Xunto á súa obra sobre a escola argentina, *La Escuela Argentina. Puntos de vista educacionales*, 1912, hai case vinte artigos publicados no *Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor* entre os anos 1911 e 1915, entre os que subliñamos, indicando o número no que foron publicados entre paréntese: "¿Cómo se obró el milagro?" (26), "Afirmando propósitos. Ecos de un Congreso Pedagógico" (28), "La función social de la escuela" (30), "Protección a la niñez" (31), "Difusión de cultura. La cooperación popular" (33), "Hacia la escuela neutra" (39), "La Escuela Neutra" (42), "La crónica escolar" (46), "Inversión del laicismo" (47), "La escuela argentina" (49), "Cooperación educacional. Disciplina escolar" (53), "Análisis de la nota del Sr. W. Requejo" (54), "Pro Educación. La cooperación popular" (58), "Enseñanza industrial" (62), "Giner de los Ríos y la ILE" (66).

Posada, Lerroux, Blasco Ibáñez, Basilio Álvarez, Benot, Labra, Pablo Iglesias, Naekens e o citado Giner de los Ríos. Ademais, é un dos fundadores da agrupación rexionalista galega "A Terra", e da primeira *Casa de Galicia*.

Falece en Bos Aires o 22 de decembro de 1922²². Adicóuselle un cálido e sentido artigo no número 159 de 1922 do Boletín de Valle Miñor, do que entresacamos algúns parágrafos:

"Siempre estuvo listo cuando se le precisó; no le seducían los grandes títulos -tal era su modestia- sino que pretendía los puestos de trabajo, para dende ellos irradiar las bondades de su espíritu y la robustez de su cerebro.

Consejero cariñoso, hombre llano y apacible, no tenía más que una visión: el cumplimiento de su deber.

Fue amigo leal, sin dobleces. Hidalgo en su aspecto y en sus sentimientos, supo conquistarse el cariño y el respeto de los que le conocimos."²³

Tamén o semanario *Correo de Galicia* dedica a Ares de Parga senllos artigos nos números 872 e 873, de 24 e 31 de decembro de 1922 respectivamente, dos que reproducimos as seguintes liñas:

"En esta casa causó dolorosa impresión la noticia de su muerte. Aquí le contábamos como amigo leal y fervoroso; admirábamos su valer intelectual, inspirábanos gran respeto por sus años, su honradez y claridad de juicio, y en más de una ocasión nuestras columnas se honraron con sus valiosas colaboraciones en las que siempre se advertía el hombre de vasta cultura y de férvido galleguismo".²⁴

Ares de Parga reivindicou nos seus diversos escritos a necesidade de reformas pedagóxicas e de extensión da educación popular, co desenvolvemento de aptitudes positivas como medio de rexeneración social e da vida española, á que a escola achegaría unha poderosa forza renovadora, seguindo unha orientación cultural hispano-americana. O conxunto social debía implicarse no desenvolvemento educacional, a imaxe das ligas educativas de Francia e Bélxica e das sociedades cooperadoras da Arxentina. Para isto, demanda a vinculación da familia coa escola e a celebración de actos de extensión escolar.

Preconizou, noutra orde de cousas, unha educación integral, racional, neutral, positiva e utilitaria: "la escuela debe ser un laboratorio de acción personal constante, en ambiente de libres y espontáneas manifestaciones espirituales", pois "toda educación debe estar basada unicamente sobre la experiencia personal". Unha escola concebida a modo de taller "con escolares activos que piensan, hablan, que discuten, que se mueven, que están vivos", onde o mestre "es un guía en el trabajo... en un clima de disciplina racional y tolerante". Opinións todas escritas en 1913²⁵, como tamén as que seguen e que traducimos ó galego:

²² Vid. "I. Ares de Parga" en VILANOVA, *Los gallegos en la Argentina*, Publicaciones de la Casa de Galicia, Buenos Aires, pp. 1143-1145.

²³ UNIÓN HISPANO-AMERICANA PRO VALLE MIÑOR: "Don Ignacio Ares de Parga. Falleció en esta capital el 22 de diciembre". *Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor*, n.º 159, decembro de 1922, p. 1.

²⁴ "Ignacio Ares de Parga. Su fallecimiento". *Correo de Galicia*, 24 de decembro de 1922, p. 2.

²⁵ "La crónica escolar. (Carta abierta) al Sr. Director de la 'Escuela Americana'" *Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor*, n.º 46, xullo de 1913, p. 2.

“Non é o alumno -non debe ser- un pasivo receptáculo de ensinanza meramente teórica, imposta... Hoxe a escola é laboratorio, acción, movemento, sendo os alumnos colaboradores activos da obra escolar.

Cando o alumno manifesta de xeito ordenado e impresionante o resultado das súas observacións no traballo da aula, co comentario que lle dicta o seu persoal criterio, pode (entón) o mestre sentirse satisfeito: a ensinanza é eficaz.”²⁶

Eran consideracións dirixidas ó director das escolas Val Miñor, valorando as Crónicas Escolares que redactaban periodicamente os alumnos da clase de ampliación destas escolas. Ó mesmo tempo, indicaba que a institución escolar debía ser "neutra, universal, harmónica, sen prexuízos, sen dogmas, sen espírito de secta. Laica e neutra, da que é pontífice máximo Giner de los

Fermosa festa escolar. Reparto de premios aos alumnos de sete escolas públicas do distrito de Gondomar. (*Vida Gallega*)

O edificio que ocupa a Escola Pro Valle Miñor á saída das clases. (*Vida Gallega*)

Ríos" (sic), "a imaxe da escola argentina, laica no máis amplo sentido, onde se rende culto á verdade e á xustiza, e se forma un estado social en plena conciencia da vida democrática". "A escola laica", segue a dicir, "é respectuosa de todas as crenzas, estimuladora, ampla, sen sectarismos de ningunha caste e sen dictados ex cathedra, onde se amosa constantemente aberto o gran libro da Natureza".

Con tal propósito reclama os medios didácticos e as metodoloxías coherentes: ensinanza intuitiva, biblioteca, museo escolar, paseos e excursións, gradación didáctica e procedementos cíclicos, manifestando a súa identidade de puntos de vista co Institucionismo. Neste sentido, con ocasión da morte de Giner en 1915 ("el más alto exponente de la cultura pedagógica en España")

²⁶ "Inversión del laicismo". *Boletín de la Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor*, nº 47, agosto de 1913, p. 6.

afirmaría (e traducimos) que a “Institución Libre de Enseñanza é un verdadeiro laboratorio de experimentación educacional e un modelo de institución docente”.

Os puntos de vista de Ares de Parga conflúen, tamén, nas orientacións da escola arxentina. Era a escola pensada dende mediados do século XIX por Faustino Sarmiento, polo Presidente Rivadavia e pola Lei de Educación Común do ano 1884. Sen esquecer as ideas de José Pedro Varela no Uruguai.

As propostas do pedagogo galego, froito da reflexión e a praxe educativa hai agora case un século, seguen a estar completamente vixentes na actualidade: entón como hoxe é preciso reclamar unha escola neutral, liberada de todo fundamentalismo ideolóxico; que sexa sede dunha educación integral, abranguendo de xeito global todas as potencialidades do individuo; eminentemente nacional, para formar cidadáns identificados e orgullosos do seu berce fronte a un imparabile proceso de aculturación; pero ó mesmo tempo tolerante e integradora, capaz de dar resposta ó inminente fenómeno da coexistencia inter e multicultural provocada, onte coma hoxe, polos fluxos migratorios; que conte con suficiente apoio social, reforzada pola participación comprometida e constructiva de todos os sectores da comunidade.

Unha escola dotada de medios e recursos materiais e humanos, e afastada de criterios eficientistas. É a escola dos países libres e progresistas, difusora dunha cultura positiva por medio de metodoloxías preconizadas pola Escola Nova. Unha escola onde se atenda á educación física e moral, ás necesidades especiais, e á dos adultos cun maxisterio dignificado e convenientemente formado.

Bibliografía

ALONSO FERNÁNDEZ: *Antón Alonso Ríos. Crónica dunha fidelidade*. Laiovento, Santiago de Compostela, 1994.

CASTILLO SAGREDO, B.: *El aporte de los indianos a la instrucción pública, a la beneficencia y al progreso general de España y su historia hecha en "La Prensa" de Buenos Aires*, Oviedo, 1926.

COSTA RICO, A.: *Escolas e Mestres. A educación en Galicia: da Restauración á Segunda República*. Santiago, Xunta de Galicia, 1989

"Ignacio Ares de Parga e “As Escolas de Americanos” en Galicia”. *Pontevedra. Revista de Estudios Provinciais*. Deputación de Pontevedra, nº 15, pp.145-156.

PEÑA SAAVEDRA, V.: *Éxodo, organización comunitaria e intervención escolar: La impronta educativa de la emigración transoceánica en Galicia*. Vol. I. Santiago, Xunta de Galicia, 1991.

PEREIRA DOMÍNGUEZ, M.C.: *La labor educativa iberoamericana y la creación de las escuelas Pro Valle Miñor a principios del siglo XX*. (Tese de Doutoramento). Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1988.

PORTO UCHA, A.: *La Institución Libre de Enseñanza en Galicia*. Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1986.

